

- przedstawić zadania samorządu pielęgniarek i położnych w zakresie zachowania wysokiego morale zawodu,
- rozpoznać sytuacje wskazujące na dylemat etyczny i zinterpretować propozycje wyboru jego rozwiązania.

3.2

Pojęcie filozofii człowieka i jej przedmiot

Pielęgniarstwo to unikatowa autonomiczna działalność w krajowych systemach ochrony zdrowia, mająca na celu – przez swoiste czynności prewencyjne, terapeutyczno-pielęgnacyjne i edukacyjno-promocyjne – przyczynić się do dobrostanu zdrowotnego jednostek i społeczeństw.

Naukową podstawę tych działań znajdują pielęgniarki w określonych teoriach pielęgniarstwa.

Teorie te, jako pewien zbiór twierdzeń wyjaśniających dany fragment postępowania pielęgniarek, mają swe zasadnicze podstawy w najstarszej i całościowej nauce, jaką jest filozofia. Filozofia bowiem jest wiedzą dążącą do poznania istoty, struktury oraz zasad bytu i myślenia, a także najogólniejszych praw rządzących człowiekiem, społeczeństwem i przyrodą.

Jednym z działów filozofii jest *ontologia*, tj. nauka zajmująca się ogólną teorią bytu, charakterem i strukturą rzeczywistości. Swoistą część filozofii bytu stanowi filozofia człowieka; odnosi się ona do określonej postaci bytu jaką jest człowiek. Ten właśnie dział filozofii stanowi filozoficzną podstawę nauki i praktyki pielęgniarstwa. Przedmiotem rozważań filozofii człowieka są między innymi takie pytania:

- jaka jest natura i istota człowieka i jego sposób istnienia?
- jaką pozycję zajmuje człowiek wśród bytów istniejących?
- co warunkuje jego pozycję w świecie? itd.

Człowiek, jako istota pytająca, ujawnia się zwłaszcza w tzw. *pytaniach egzystencjalnych*.

Pytania te pojawiają się u wszystkich ludzi myślących, dotyczą ludzkiej egzystencji i struktury człowieka (łac. *existentia* – istnienie). Są to pytania następujące:

- Kim jestem? – Jest to pytanie o istotę człowieka i jego strukturę bytową.
- Skąd pochodzę? – pytanie o genezę i przyczynę sprawczą człowieka.
- Dokąd zmierzam? – jaki jest cel i sens życia ludzkiego.

Pytania w filozofii dotyczą spraw podstawowych, ogólnych i ostatecznych, w innych naukach natomiast odnoszą się do spraw szczegółowych. Pytania filozoficzne wskazują na czynnik duchowy człowieka; dotyczą także treści oderwanych od materii.

Do głównych problemów filozofii człowieka należą:

1. Koncepcja filozofii człowieka, wynikająca z koncepcji i definicji filozofii jako metanauki.
2. Problem monizmu i pluralizmu człowieka.
3. Wolność człowieka i jej ograniczenia.

4. Problem czynnika duchowego i materialnego.

5. Działanie człowieka i jego cele; człowiek a świat wartości.

W metodzie uprawiania filozofii człowieka można wyróżnić dwa etapy.

1. *Etap fenomenologiczny (zjawiskowy)* – ogląd i opis w sposób bezpośredni oraz pośredni danych empirycznych – to zbieranie odpowiedniej wiedzy na temat właściwości człowieka. Ten etap poznawczy oraz gromadzenie wiedzy o człowieku nazywa się fenomenologią człowieka.

2. *Etap ontyczny, metafizyczny* – dalsza, pogłębiona interpretacja danych etapu fenomenologicznego, przy uwzględnianiu ogólnych zasad filozoficznych, i ostateczne zrozumienie bytu ludzkiego. Ten etap nazywa się *metafizyką człowieka*.

Głównym celem filozofii człowieka nie jest zapoznavanie się z tym, co myślą lub myśleli niektórzy filozofowie na dany temat, lecz przede wszystkim poznawanie całej rzeczywistości osoby i życia ludzkiego w świetle podstawowych uwarunkowań. Tak więc w procesie filozofowania refleksja człowieka, wsparta doświadczeniem wewnętrznym i zewnętrznym oraz zdrowym rozsądkiem, odgrywa przeżywalną rolę.

Pojęcie „filozofia człowieka” niekiedy jest utożsamiane z pojęciem „antropologii filozoficznej”. Nie jest to słuszne, filozofia człowieka bowiem obejmuje także teorię poznania i etykę. W niniejszym rozdziale będzie w zasadzie stosowane pojęcie filozofii człowieka, gdyż rozpatrzone zostaną także zagadnienia etyki pielęgniarstwa.

3.3

Wybrane koncepcje filozofii człowieka

Pierwsze koncepcje związane z filozofią człowieka powstały już w starożytności, głównie za sprawą Platona (427–347 r. p.n.e.) i Arystotelesa (384–322 r. p.n.e.), a następnie św. Augustyna (354–430 r.); dalszy jej rozwój nastąpił w średniowieczu, głównie dzięki pracom św. Tomasza z Akwinu (1225–1274).

Współcześnie filozofia ta jest uprawiana w ramach wielu nurtów, spośród których za szczególnie znaczące dla pielęgniarstwa należy uznać następujące:

- kosmiczno-ewolucyjną koncepcję człowieka,
- psychologiczno-personalistyczną koncepcję człowieka,
- egzystencjalistyczną koncepcję człowieka,
- personalistyczną koncepcję człowieka.

Kosmiczno-ewolucyjna koncepcja rozpatruje istotę człowieka w kontekście całości otaczającego go biokosmosu. Głównym przedstawicielem tego nurtu był francuski uczonej, jezuita Pierre Teilhard de Chardin. Uważał on, że ewolucja rozpatrywana w odniesieniu do człowieka jest jego duchowym rozwojem i drogą ku Bogu. Aktywność człowieka nie może więc ograniczać się tylko do rozwoju nauk przyrodniczych i techniki, lecz powinna obejmować również sferę kultury duchowej, w tym także kultury moralnej i religijnej. Działania człowieka kierowane refleksją mogą stać się świadomą współpracą z Bogiem nad ukończeniem dzieła Stwórcy. W kręgu możliwości człowieka znajduje się bowiem twórcze i inwencyj-

ne kierowanie otaczającym go światem. Jest to możliwe, gdyż człowiek jest połączeniem dwu form energii: fizyczno-biologicznej i psychiczno-duchowej, warunkujących jego egzystencję. Człowiek przez pracę kształtuje ziemię i zarazem siebie samego. Z tego też względu należy dostrzegać humanizm pracy, jej godność i doskonałość. W pracy jednostka i zespół wzajemnie się umacniają i urzeczywistniają.

Proces uspołecznienia będzie zarazem pełnym rozwojem każdego człowieka, pod warunkiem odwołania się przez ludzkość do idei miłości. Jedyne ona łączy ludzi w sposób trwały, nie naruszając ich osobowo-indywidualnego charakteru. Jedyne ona jest zdolna prowadzić naprzód egzystencję ludzką.

W podsumowaniu tych myśli należy stwierdzić, że idea ewolucji w ujęciu francuskiego filozofa umożliwiła nowe przemyślenie roli człowieka w kosmosie, jako naturalnej jedności materialnego ciała i niematerialnego ducha.

Psychologiczno-personalistyczna koncepcja człowieka wg V. Frankla.

V. Frankl – austriacki uczony – mówiąc o człowieku, jako o osobie, wyróżnia jego podstawowe własności: wolność i odpowiedzialność, sumienie, wrażliwość na wartości wyższe, poszukiwanie sensu życia, zdolność odkrywania Boga.

Wolność jest rozpatrywana w dwóch znaczeniach: wolność „od” to autonomia człowieka wobec presji praw przyrody i energii biologicznej, wolność „do” jest powołaniem do odpowiedzialności.

Wolność i odpowiedzialność są fundamentem specyficznego dla człowieka zjawiska, mianowicie sumienia.

Sumienie jest odczytywaniem prawdy o życiu w kategoriach dobra i zła. Jest ono intuicyjną aplikacją odwiecznej normy moralnej do niepowtarzalnej konkretnej sytuacji.

Kolejną właściwość osoby ludzkiej to *wrażliwość na wyższe wartości*, do których V. Frankl zalicza wartości poznawcze i moralne. Jako fundamentalną wartość uznaje miłość, będącą tworzycem ludzkiego życia.

Do fundamentalnych cech człowieka zalicza V. Frankl również potrzebę *szukania sensu własnego życia*. Człowiek może powiedzieć o sobie tylko: „Jestem, który będę”. Człowiek ustawicznie rozwija się poprzez realizację swych powinności, związanych ze sferą rozumu i sumienia. Element duchowy łączy się w naturze ludzkiej z elementem biologicznym, lecz może i powinien go transcendować. Na tym polega człowieczeństwo człowieka, że może on dystansować się od popędów i nie musi się z nimi identyfikować. Być człowiekiem wg V. Frankla, to znaczy być „skierowanym na coś lub na kogoś, być oddanym dziełu, któremu się poświęcamy, człowiekowi, którego kochamy, lub Bogu, któremu służymy”. Człowiek jest zdolny do samotranscendowania, tj. wyjścia poza aktualne ramy rzeczywistości.

Egzystencjalistyczna koncepcja człowieka wg G. Marcela. Koncepcja ta jest odzwierciedleniem personalistycznych koncepcji człowieka właściwych dla humanistyczno-teistycznego egzystencjalizmu. G. Marcel, czołowy przedstawiciel tego kierunku, reprezentuje pogląd, że człowiek, niezależnie od stanu fizycznego i psychicznego, niezależnie od stopnia rozwoju i okoliczności, w jakich się znajduje, jest zawsze osobą zawierającą element duchowy. Nie jest samotną jednostką, istnieje bowiem zawsze w społeczności. Istotą człowieka jest współistnienie, tzn. jesteśmy dla siebie, ufamy sobie, pomagamy sobie wzajemnie. Istotnym znamieniem człowieka jako osoby jest uczestnictwo, czyli „bycie” z innymi ludźmi i dla innych.

Sposób komunikowania się z nimi zależy od moralnej dojrzałości jednostki. Drugi człowiek nie powinien być anonimowym „on”, lecz osobowym „ty”. Personalistyczne traktowanie innych rozwija własną osobowość. Istotną bowiem cechą ludzkiej osoby jest dyspozycyjność wobec innych ludzi. Życie ludzkie ma być służbą, ma być realizacją *idei powszechnego braterstwa*, nie zaś vegetacją i pasywnym trwaniem, pozbawionym głębszego sensu. Idea międzyludzkiego braterstwa ma swoją naturalną podstawę w aktach religijnej wiary.

Z ideą powszechnego braterstwa łączy się *nakaz miłości* każdego człowieka. Miłość pogłębia człowieka duchowo i powoduje interioryzację jego działań. Równocześnie zaś, łącząc się z poczuciem odpowiedzialności za innych, aktywizuje człowieka. Brak miłości jest dramatem człowieka, który wyłącza się z kręgu świata osób, zadowolając się światem rzeczy.

Filozofia człowieka wg G. Marcela jest filozofią uczestnictwa i wspólnoty, zaangażowania jednostki dla dobra innych ludzi. Uczony ten należy do tych filozofów, którzy odseparowali się od egocentrycznego indywidualizmu, bazując na naturalnych i religijnych wartościach: braterstwie, miłości, wierności, wierze, odpowiedzialnej wolności.

Personalistyczna koncepcja człowieka. *Personalizmem* nazywa się najczęściej każdy nurt filozoficzny, religijny czy społeczny, który uznaje: a) osobowy byt człowieka, b) materialny i duchowy wymiar jego natury, c) rozumność i wrażliwość na wyższe wartości, d) nadrzędną wartość osoby ludzkiej wobec świata rzeczy oraz struktur ekonomiczno-społecznych i politycznych.

Personalizm filozoficzny chrześcijaństwa uznaje przede wszystkim bytową samotożsamość człowieka, który choć jest kruchy w swym istnieniu, to jest trwale tożsamy w swym człowieczeństwie. Integralnym elementem personalistycznej antropologii jest uznanie faktu, że człowiek od początku swego istnienia – a nie tylko od momentu urodzenia – jest osobą. *Osoba*, jako psychofizyczna całość i wewnętrzne „Ja”, jest niezbywalną częścią każdego człowieka. Wszyscy ludzie zawsze są równi jako osoby. Szansą rozwoju osoby ludzkiej jest włączenie się w świat osób: ludzi i Boga. To włączenie może się dokonać tylko poprzez wartości osobowe: prawdę, dobro, wolność, przyjaźń, miłość, sprawiedliwość, ofiarność, zaufanie.

Teoria personalizmu sugeruje, aby indywidualny człowiek był zewnątrznie i wewnątrznie włączony w życie społeczne. Istotą życia społecznego jest tworzenie i przekaz wartości: materialnych i duchowych, poznawczych i moralnych, artystycznych i ideowych (w tym także religijnych). Nigdy jednak społeczna wspólnota nie niszczy osoby ludzkiej: jej autonomii, sumienia, osobistych przekonań, należnych praw. Nie można nigdy przestać być osobą: z własnej czy cudzej woli. Godność osoby ludzkiej jest czymś naturalnym, a więc uniwersalnym i niezatartym.

Personalizm chrześcijański podkreśla *wiodącą rolę miłości* w życiu indywidualnym i społecznym człowieka. Tylko miłość wprowadza harmonię w ludzkie życie, integruje osobowość człowieka, otwiera go na potrzeby innych ludzi. Osoba ludzka, pomimo swej egzystencjalnej i duchowej ułomności, jest najwyższym i nienaruszalnym dobrem widzialnego świata.

W uzupełnieniu tych wyjaśnień należy dodać, że personalizm może być rozpatrywany w dwóch formach: teoretycznej i pragmatycznej. Pierwsza, to określony typ filozofii uznającej bytową specyfikę człowieka i jego osobową godność. Druga

jest praktyczno-społeczną postawą troski o człowieka. Teoretyczna forma personalizmu stanowi filozoficzną podstawę i punkt odniesienia dla rodzących się teorii pielęgniarstwa i dla nauki o opiece pielęgniarstwie; druga – przejawia się w praktyce zawodu pielęgniarstwa.

3.4

Wpływ wybranych koncepcji filozofii człowieka na kształtowanie się myśli naukowej współczesnego pielęgniarstwa

Kształtowanie myśli naukowej współczesnego pielęgniarstwa dokonuje się w procesie prowadzonych od pięćdziesięciu lat badań, w wyniku których powstały określone teorie opieki pielęgniarstwie. Przedmiotem tych teorii jest opis i wyjaśnienie zachodzących relacji między pielęgniarkami a ich podopiecznymi w ich bytowych sytuacjach, jakimi są między innymi: poczęcie człowieka, zdrowie, choroba, cierpienie i śmierć. Myśl naukowa pielęgniarstwa dotyczy więc pojęć związanych z egzystencją człowieka, będących od dawna przedmiotem dogłębnych wyjaśnień filozofii człowieka. Oczywiście okazało się przeto odwołanie się przez pielęgniarki do odpowiednich wyjaśnień, jakimi dysponują określone kierunki filozofii człowieka. Wiele z tych twierdzeń zostało przez pielęgniarki zaadaptowane jako naukowe podstawy, wiodące założenia do budowy określonych teorii opieki pielęgniarstwie.

Stosownie do tych założeń wyodrębniono pięć grup teoretycznych modeli opieki:

- 1) modele uwzględniające zaspokajanie potrzeb bytowych człowieka,
- 2) modele uwzględniające rozwój osobowościowy podopiecznych,
- 3) modele uwzględniające stosunki międzyludzkie,
- 4) modele rozpatrujące opiekę pielęgniarstwie w aspekcie systemowym,
- 5) modele uwzględniające oddziaływanie pól energetycznych.

3.4.1

Modele opieki uwzględniające zaspokajanie potrzeb bytowych człowieka

W teoretycznych modelach opieki, uwzględniających zaspokajanie potrzeb bytowych podopiecznych, znajdujemy twierdzenia świadczące, że autorki tych modeli rozpatrują pacjenta jako *całościową strukturę osobową*. Stosownie do tego twierdzenia kierują zainteresowania pielęgniarek na działania dotyczące nie tylko podstawowych potrzeb biologiczno-fizycznych, ale również i na wszystkie inne należne człowiekowi potrzeby psychospołeczne, kulturowe i religijne. Łącznie ustalają 14 grup takich potrzeb (V. Henderson).

Drugie ważne twierdzenie dla tych teorii ma następującą postać:

„Istoty ludzkie wymagają ciągłych, rozmyślnych wkładów w siebie i w swoje otoczenie, aby utrzymać się przy życiu i funkcjonować zgodnie ze swoją ludzką naturą.” (D. E. Orem).